

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2020.53.146>

УДК 330.1:[316.323:316.37]

JEL: B31

Сторощук Б.Д., кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
менеджменту і адміністрування
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8680-1762>
ResearcherID: D-3625-2016
e-mail: b.stor@chnu.edu.ua

ФЕНОМЕН «ТВОРЧОГО РУЙНІВНИКА» ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАДИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ ПАСІОНАРНОСТІ

Предметом дослідження є взаємозв'язок між розвитком креативної особистості Йозефа Шумпетера і середовищем його формування як вченого та новатора економічної теорії.

Проаналізовано методологічні особливості творчого здобутку Шумпетера. Аналізуються його взаємозв'язки як на рівні особистої комунікації, так і на рівні спільності методології з іншими провідними вченими того часу. Окремо при цьому розглядається методологія дослідження поведінки та суспільно-економічної ролі підприємця як «творчого руйнівника». Для цього використані цитати з творів різних літературних жанрів та приклади із сучасного бізнесу. В даному контексті аналізується також біографія самого Шумпетера, його успіхи та невдачі у сфері наукової та практичної діяльності. Відповідно до цього, як предмет подальших досліджень у даному напрямку обґрунтовується більш ретельний аналіз змісту першодруків наукових публікацій вченого, зокрема, його рецензій на праці інших провідних вчених того часу, а також документів, які відображають різноманітні аспекти організації викладацької роботи непересічного вченого Йозефа Алоїза Шумпетера. Як визначальний напрямок таких досліджень розглядається з'ясування закономірностей діалектичного протистояння старого з новим як в теоретичній, так і в практичній сферах,

Феномен «творчого руйнівника» як результат економічної...

що робить нові комбінації більш життєздатними, більш орієнтованими на якісніше задоволення наших потреб.

Ключові слова: Йозеф Алоїз Шумпетер, австрійська школа, неокласичний напрямок, творче руйнування, інновації, історія економічної науки, неолібералізм, економічна методологія.

Storoshchuk B.

THE PHENOMENON OF THE «CREATIVE DESTROYER» AS A RESULT OF ECONOMIC POWER OF MULTICULTURAL PASSIONARITY

The subject of this article is the relationship between the development of the creative personality of Josef Schumpeter and the environment of his formation as a scientist and innovator of economic theory.

The methodological features of Schumpeter's creative achievement are analyzed at work. Its relationships are analyzed both at the level of personal communication and level of common methodology with other leading scientists of the time. The methods of studying the behavior and socio-economic role of the entrepreneur as a «creative destroyer» is considered separately. For this purpose, quotations from works of various literary genres and examples from the modern business were used. In this context, were analyzed Schumpeter's biography, his successes, and failures in the field of scientific and applied activities. Accordingly, as a subject of further research in this direction is a more thorough analysis of the content of the first publications of scientific publications of the scientist, in particular, his reviews of other leading scientists of the time, as well as documents reflecting various aspects of the teaching of the outstanding scientist Josef Alois Schumpeter. As a defining direction of such research is considered to clarify the laws of dialectical confrontation of the old with the new in both theoretical and practical areas, which makes new combinations more viable, more focused on better meeting our needs.

Keywords: Josef Alois Schumpeter, Austrian school, neoclassical direction, creative destruction, innovations, history of economics, neoliberalism, economic methodology.

Постановка проблеми. Йозеф Алоїз Шумпетер є одним із яскравих прикладів науковця, творча біографія якого, присвячена формуванню теоретичного базису та методології економічної науки, стала однією із яскравих і привабливих для дослідників сторінок історії економічної думки. Мова в даному випадку йде про одну з ключових проблем застосування принципу історизму – діалектику взаємовпливу розвитку творчої особистості та середовища її перебування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблематики досліджень Й.А. Шумпетера та його внеску в розвиток світової економічної науки займають чільне місце в працях багатьох дослідників: економістів, соціологів та філософів. Це, перш за все, такі всесвітньо відомі представники історії економічної думки як М. Блауг [3], Б. Селігмен [10], Ф. Хайек [13], Р. Хейлбронер [14]. Серед вітчизняних здобутків в даній сфері варто виділити праці вчених, які відіграли важливу роль в дослідженні історії економічної думки України ХХ ст.: А. Чухна [15], С. Злупка [5], Ю. Бажала [2] та П. Леоненка [9].

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, що розглядається. Тим не менше, на нашу думку, в даних дослідженнях недостатньо уваги приділялося саме закономірностям взаємозв'язків ролі творчості та особистісних характеристик вченого і умов та особливостей середовища його перебування.

Постановка мети і завдань. Дослідження життя і діяльності видатних особистостей, які залишили по собі багатий і неординарний спадок у розвитку суспільства, завжди ставить перед дослідником як мінімум дві надзвичайно складні проблеми:

– по-перше, діяльність таких особистостей, як правило, досить широко і всебічно обговорюється на публічному рівні ще за їхнього життя, внаслідок чого досліднику надзвичайно важко виокремити власний перспективний сегмент досліджень;

– по-друге, будь-які дослідження наукового спадку таких особистостей є для розвитку суспільства очевидно більш важливими, ніж власне процес творчості, і, як наслідок, ця істотна складова творчої біографії вченого залишається поза увагою дослідників.

Саме тому, метою цієї статті є з'ясування закономірностей взаємозв'язку наукових здобутків талановитої особистості та се-

редовища її розвитку на прикладі творчої біографії всесвітньовідомого вченого Йозефа Алоїза Шумпетера.

Виклад основного змісту дослідження. Проблематику досліджень Шумпетера можна поділити на три напрямки: перший – теорія економічної динаміки, другий – теорія суспільного розвитку, третій – методологія економічного аналізу й історія економічної думки.

На відміну від класиків, Маркса і маржиналістів Шумпетер ставить у центр своєї теоретичної системи фігуру підприємця – економічного суб'єкта, роль і функції якого відрізняються від відповідних характеристик як капіталіста, так і робітника. Завдяки такому інституту, як кредит, підприємець мобілізує фактори виробництва й, одержавши їх у розпорядження, здійснює інноваційну діяльність – втілює в життя новинки технічного прогресу, знаходить нові потреби, ринки збуту, форми організації праці та ін. У результаті за виявлену ініціативу підприємець винагороджується прибутком, а національна економіка в цілому одержує поштовх до розвитку. Динамічна концепція підприємця-інноватора як ключової фігури капіталізму не просто лежить в основі запропонованих Шумпетером трактувань основних соціально-економічних категорій, але й значною мірою стала концептуальною моделлю життєвого шляху та творчої самореалізації самого вченого.

Майже через 20 років після смерті вченого, німецький професор Едгар Шнайдер [20, с. 7] стверджував, що Йозеф Алоїз Шумпетер належить до небагатьох істинно великих представників економічних і суспільних наук свого століття і можливо, він був останнім з тих, хто впевненим поглядом майстра охоплює усю сферу даних наук і міг розуміти суспільство й економіку в їх взаємовідносинах і зв'язках, в їх історичній, аналітичній і філософській перспективі. Саме тому майбутні покоління повинні знати, якою він був людиною.

Формування особистості Шумпетера відбувалось в ранній період його наукової кар'єри, і в тому числі, під час перебування в Чернівецькому університеті, адже сам він вважав, що світогляд людини формується до тридцяти років, а на решту припадає вдосконалення раніше сформованих поглядів: «...Всі колись придбані нами знання та навички вкорінюються в нас і зливаються з іншими елементами нашої особистості настільки ж міцно, як, скажімо, залізничний насип із землею, на якій вона стоїть...» [17,

с. 80]. Основою формування як особистості, так і наукової методології вченого стала ціла низка парадоксів, які супроводжували його усе життя. «Парадокс, невдача, катастрофа та невдоволення були основними ідеями життя й наукової діяльності Шумпетера. Він прожив парадоксальне життя, зробивши парадоксальну кар'єру. Він висував парадоксальні ідеї й писав парадоксальні книги. Раз у раз він зазнавав невдач як науковець, політик, бізнесмен і навіть як людина... Проте, як не парадоксально, ця низка суцільних невдач у своїй сукупності виявилася досить успішною» [12, с. 68]. Тут неможливо не згадати відому цитату сера Уінстона Черчилля «Успіх – це здатність крокувати від однієї невдачі до іншої, не втрачаючи ентузіазму».

Йозеф Шумпетер народився в Австрії в 1883 році (як і Кейнс), в забезпеченій, але нічим особливо не примітній родині. Його батько помер, коли йому було чотири. Через сім років мати – Іоганна Грюмер – вийшла заміж за прославленого генерала фон Келлера, який командував військами віденського гарнізону і належав до родової австрійської аристократії. І хоча згодом вони розлучилися, проте вітчим дуже добре ставився до старанного і розумного хлопчика, і, коли родина змогла переїхати у Відень, Йозеф був відправлений у Терезіанум, в елітну школу для дітей аристократії. Вхідження в принципово інший клас суспільства зіграло визначальну роль у формуванні його поглядів. Дуже скоро Шумпетер взяв на озброєння манери та пристрасті однокласників і на довгі роки зберіг поважний вид, властивий людям шляхетної крові. Досить цікавий опис зовнішності Шумпетера дає відомий історик економічної науки Р. Хейлбронер: «...невисокий на зріст, не справляє враження веселуна, полюбляє пишномовний стиль і театральні жести. Крім цього, він аристократ». При цьому дослідник додає, що Шумпетер «ще більшою мірою, ніж Кейнс, говорить зрозумілою нам сучасною мовою» [14, с. 374]. 1901 року Йозеф із відзнакою закінчив цей заклад.

Отримавши високоякісну класичну освіту (древньогрецька, латинська, французька, італійська та англійська мови), Шумпетер в 1901 р. розпочинає навчання на факультеті права та політичних наук Віденського університету.

В процесі навчання він відвідує разом з майбутніми видатними вченими економістами – неолібералом Людвігом фон Мізесом та соціалістами Отто Бауером і Рудольфом Гільфердінгом – семінари теоретиків австрійської школи Ойгена фон Бем-

Баверка та Фрідріха Візера. Саме досвід таких дискусій з одними із найяскравіших майбутніх представників діаметрально протилежних шкіл економічної науки, мабуть, і став школою блискучого стилю шумпетерівського полемічного аналізу. В процесі цього навчання він також самостійно вивчив вищу математику.

У Віденському університеті Шумпетер моментально став зіркою. На думку знаменитого економіста Артура Шпітгофа, «він ніколи не був новачком» [18, с. 340] і, разом з тим, мав славу *enfant terrible*, який наважився на відкрите протистояння зі своїм все-таки більш відомим, ніж він, учителем, а в майбутньому – і його покровителем О. Бем-Баверком.

В 1906 р. Шумпетер захищає дисертацію доктора філософії з римського і загального права і розпочинає дворічну роботу в Міжнародному суді в Каїрі. Під час роботи в Каїрі, завдяки досить успішній практиці, Шумпетер отримав вигідне призначення на посаду фінансового радника єгипетської принцеси і зумів зробити диво: вдвічі скоротити витрати принцеси з обслуговування її володінь і, одночасно з цим, у стільки ж разів збільшити її дохід. Секрет простий: досить не класти у власну кишеню більше, ніж належить за договором права.

1907 року, під час нетривалого стажування в Англії, Йозеф одружився на англійці Гледис Сіверс (англ. Gladys Seavers). Шлюб виявився не дуже вдалим і 1920 р. вони розлучилися.

Формування шумпетерівського методу економічного аналізу відбувалось в умовах тотального домінування панівних у тогочасній Австро-Угорщині історико-індивідуалістичних методів економічних досліджень. Найбільш наочно у цьому плані була полеміка щодо необхідності запровадження в економічні дослідження математичних методів – інструментарію, що об'єктивно і наочно фіксував повторювані тенденції, які визначають закономірність розвитку економічних процесів, а отже і їхнє теоретичне узагальнення. Історична школа, навпаки, культивувала описові методи збору та систематизації унікальних, специфічних фрагментів господарського життя.

Перша стаття Й. Шумпетера «Про математичний метод в теоретичній економії» (1906) та перша велика праця «Сутність та основний зміст теоретичної політичної економії» (1908) (яка за сприяння Ойгена фон Бем-Баверка була зарахована Шумпетеру як друга дисертація (*Habilitationsschrift*) для набування другого (вищого) наукового ступеня габілітованого доктора), присвячені

методології науки та аналізу розробок маржиналізму. У цих працях Й. Шумпетер доводить перспективність застосування математичних методів у економічних дослідженнях, а тому вдається до популяризації моделі загальної рівноваги одного з найбільш шанованих ним науковців, засновника Лозанської школи маржиналізму та теорії рівноваги Л. Вальраса. Публікація цих двох праць молодого вченого була сприйнята надзвичайно вороже як академічною елітою Відня, так і представниками нової німецької історичної школи Густава Шмоллера.

Проте, слід зазначити, що перебування в середовищі представників німецької історичної школи та австрійської школи маржиналізму теж не могло минути для Шумпетера безслідно: помітними елементами його наукових інтересів в майбутньому стали як характерні для австрійської школи дослідження капіталу та доходу на капітал, так і всебічне використання та розширення можливостей статистичних інструментів, що було одним із ключових елементів методології історичної школи.

За Шумпетером, як ми уже зазначали вище, ще з перших кроків наукового життя закріпилась і, власне, вже ніколи не полишала слава відступника від прийнятих наукових методів, «білої ворони», інтелектуала-дисидента. Наслідком для Шумпетера стали непрості стосунки з офіційною науковою елітою Австрії та Німеччини, яка не бажала бачити в своїх лавах порушника методологічних традицій. Тому Й. Шумпетер змушений був починати свою професорську кар'єру на окраїні Австро-Угорської імперії – в Чернівцях. Проте, як це часто буває в історії, «нове виникає на периферії, там, де воно встигає розповсюдитися і довести свою корисність, перш ніж його поглине інерція панівної системи» [6]. Ці слова засновника комп'ютерного журналу «Wired» Кевіна Келлі цілком і повністю стосуються особи непересічного вченого економіста і соціолога Йозефа Алоїза Шумпетера.

Під час роботи в Чернівецькому університеті Шумпетер, як і завжди, свою неординарність проявляв у всіх можливих аспектах: з'являвся на засіданнях кафедри у жіночому костюмі для верхової їзди [14, с. 375], викликав на переможну дуель бібліотекаря, який відмовився видавати студентам книжки в тій кількості, яку передбачало поставлене Шумпетером завдання.

Майже одразу після приїзду в Чернівці діяльний Йозеф Шумпетер організував і створив «Соціально-наукове академічне товариство», яке збиралося щомісяця на наукові дискусії. Пер-

шою була лекція на тему «Утворення трастів та національне майбутнє», яка відбулася 23 листопада 1909 року. Наступного місяця, 10 грудня 1909 року, товариство зібралось для обговорення теми «Банківські питання та оплата готівкою».

Наступного 1910 року Шумпетер разом із професором математики Ганом Гансом вирішили втілити свій амбітний викладацький ідеал – навчити молодь мислити. Для цього зібрали небайдужих до науки студентів і відкрили щомісячний студентський гурток із метою обговорення рефератів, рецензій на наукові праці та вільного обговорення тем соціального спрямування.

Два неповні навчальні роки Шумпетер читав лекції з широкого кола економічних і суміжних соціологічних, політичних і юридичних проблем, про що свідчить перелік курсів і семінарів, які викликали великий інтерес у студентів: «Австрійське фінансове право», «Аналіз Бем-Баверком економічних процесів», «Вправи з аналізу газетних повідомлень на економічні теми, особливо про процеси на ринку грошей», «Гроші, кредит і банки», «Народно-економічна політика», «Національна економія», «Про соціальне страхування з особливим зваженням на його зв'язок з торгівлею і фінансовою політикою», «Семінар з національної економії та фінансової науки», «Фінансова наука», «Фінансове право».

У Чернівцях Шумпетер присвячує себе не лише викладанню, а й активній науковій творчості та публікації своїх наукових праць. В архівах Чернівецького університету і до сьогодні зберігається чи не найбільше у світі зібрання першодруків різноманітних праць Шумпетера за першу чверть ХХ ст. і, таким чином, Чернівці стають неповторною Шумпетеріанською перлиною не лише вітчизняного, але й світового рівня. Наукова бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, яка була заснована в 1852 році як Крайова публічна бібліотека, і після заснування в 1875 році Чернівецького університету стала університетською бібліотекою, завдяки щасливому збігу багатьох обставин, на відміну від більшості бібліотек Центральної та Західної Європи, змогла уникнути пожеж та масового розкрадання фондів під час двох світових воєн. Університетська бібліотека має в своєму розпорядженні як перше видання «Теорії економічного розвитку», опубліковане в Лейпцигу у 1912 році, так і друге, значно допрацьоване автором (але без «таємничого» сьомого розділу), уже професором Боннського університету, видання цієї праці під назвою «Теорія економічного розвитку: дослідження під-

приемницького прибутку, капіталу, кредиту, відсоткової ставки і кон'юнктурного циклу», перекладене у 1934 р. англійською, а у 30–40-і роки ХХ ст. – також французькою, італійською, іспанською та японською мовами.

Наукові дослідження Й. Шумпетера відображені, крім фундаментальних праць, у понад 200 статтях. Зокрема, в іноземних фондах Наукової бібліотеки Чернівецького національного університету в 27-и томах зберігається видання «Журналу економіки, соціальної політики і управління» (перший том датується 1892 р.), в числі видавців якого були О. Бем-Баверк, Є. Філіппович, Ф. Візер. З цим виданням співпрацював і Шумпетер, поєднуючи роботу з викладацькою і науковою діяльністю в Чернівцях і Граці. Тут, окрім численних рецензій, Й. Шумпетер публікує свої статті, у яких простежується вплив на його теорію економічного розвитку ідей і поглядів видатних, глибоко шанованих ним вчених-економістів Джона Бейтса Кларка, Фрідріха Візера, Леона Вальраса та інших: «Теорія розподілу професора Кларка» (1906 р.), «Замітки про проблеми розподілу» (1909 р.), «Про стан економічної кризи» (1910 р.), «Марі Еспрі Леон Вальрас» (1910 р.), «Динамічна теорія процентів капіталу. Заперечення» (1913 р.), «Наукова праця Ойгена фон Бем-Баверка» (1914 р.).

Також у фонді зарубіжних видань бібліотеки університету зберігається 64-томне (за 1888–1930 рр.) видання «Архів соціального законодавства і статистики» (з 1904 р. 19 том нова назва – «Архів соціальної науки і соціальної політики»), у якому починаючи з 1917 р. (44 том) до 1930 р. (64 том), Йозеф Шумпетер був одним із видавців (упорядників) поряд із такими видатними науковцями як Вернер Зомбарт, Макс Вебер, Альфред Вебер, Едгар Яфе, Еміль Ледерер. У цьому ж виданні опубліковані і статті самого вченого, в тому числі його ранні праці: «Хвильовий рух економічного життя» (1913 р.), «Основний принцип теорії розподілу» (1916–1917 рр.), «Монополія на землю» (1917–1918 рр.), «Соціальний продукт і способи підрахунку» (1917–1918 рр.) та інші. Як бачимо, ранні праці Шумпетера видавали не лише австрійські та німецькі видавництва Відня, Лейпцигу, Мюнхена. У 1910 р. в Чернівцях у випусках наукових праць чернівецького соціально-наукового товариства окремим виданням вийшла праця вченого «Як вивчати соціальну науку».

Оскільки серед наукових інтересів ученого чільне місце займали проблеми суспільного розвитку, концепції представників

соціального напрямку в економічній науці, цілком природно, що у 1911 р. Шумпетер, покидаючи Чернівецький університет, прочитав знамениту лекцію «Минуле і майбутнє соціальних наук», в якій він окреслив загальні напрямки і своїх власних досліджень.

Саме в Чернівцях, які на той час переживали бурхливу модернізацію, що привели до перетворення міста у справжню європейську перлину внаслідок динамічної появи багатьох нововведень (відкриття університету, електрифікація, водогін, каналізація, бруківка, театр, трамвай) з подачі яскравого бургомістра-новатора Антона Кохановського, Йозеф Шумпетер написав свою першу фундаментальну працю «Теорія економічного розвитку», яка була опублікована у Лейпцигу у 1912 р. після від'їзду Шумпетера з Чернівців в австрійське місто Грац.

В цій праці вчений представляє економічний розвиток як постійно повторюваний процес виникнення і втрати монопольної влади учасниками ринку. Цей процес пізніше він назве «вітром творчого руйнування», основою якого є інноваційна діяльність підприємців-новаторів.

Й. Шумпетер також наповнює новим змістом базові категорії теорії рівноваги – чітко розрізняє статичну рівновагу системи та її динамічний розвиток, що трансформує економічну структуру, взаємозв'язки між «новим» і «старим» виробництвом. Учений відчув необхідність поєднати статичну теорію рівноваги з теорією економічного зростання, піднявши рівноважний підхід на новий еволюційно-динамічний рівень.

У 1911 р. Шумпетер повертається в місто Грац і саме цей період можна вважати найбільш плідним в його творчій діяльності. Спочатку він протягом двох років викладає економіку і соціологію в місцевому університеті. Безпосередньо перед Першою світовою війною він стає одним із перших, якщо не найпершим австрійцем, хто бере участь у програмі обміну професорами, в тому числі провідними світовими економістами, між американськими і європейськими університетами, і у 1913 р. вперше відвідує Гарвард. Завдяки його науковому відрядженню у Відні вже в перші післявоєнні роки були добре відомі праці американських економістів-теоретиків.

Потім ще на чотири роки Шумпетер повертається в університет міста Грац і у 1914 р. пише першу працю з історії економічних учень та методології економічної науки «Історія теорій і методів (нарис політекономії)».

У 1918 р. Шумпетер стає радником «комісії із соціалізації» при соціалістичному уряді Німеччини яку очолював К. Каутський, що, враховуючи явно не лівий характер поглядів Шумпетера, викликало очевидні непорозуміння. На відповідні запитання Шумпетер відповів фразою, яка згодом стала знаменитою і є особливо актуальною для співробітництва здобувших владу, але ворогуючих між собою різних політичних сил у сучасній Україні: «Коли хтось збирається здійснити самогубство, непогано, якщо при цьому буде присутній лікар» [18, с. 345].

У 1919 р. Шумпетер обіймає посаду міністра фінансів Австрійської республіки, на якій розробив план фінансової стабілізації «Finanzplan» (1919). Його ідеалом була сильна влада, яка завжди сходиться в думках і яка змогла б ввести податок на капітал для забезпечення іноземних позик, необхідних для перебудови економіки. Він прагнув до збалансованого бюджету. Ця програма не була підтримана іншими членами уряду, за винятком Отто Бауера, не було навіть дозволено представити розроблений ним бюджет у парламенті, внаслідок чого Й. Шумпетер 17 жовтня 1919 року пішов у відставку. Хоча, як відзначають сучасні науковці, за умови реалізації запропонованих вченим пропозицій можна було би справді очікувати на вагомий результат [19, с. 344].

1921 року Шумпетер стає президентом приватного «Бідерман Банку» і перебуває на цій посаді аж до його банкрутства в 1924 році, після якого, вважаючи справою честі розрахуватися з усіма кредиторами, продовжує здійснювати їм виплати протягом десяти років.

У 1924–1925 рр. Шумпетер займається викладацькою діяльністю в Японії, де в Токійському університеті Хітоцубаші до сьогодні зберігається частина його особистої бібліотеки.

У 1925 р. Шумпетер одружується вдруге – з Анною Жозефіною Райзінгер, яка через рік помирає під час пологів.

З 1925 р. Шумпетер працює на посаді професора Рейнського університету, де викладає курси фінансів, грошей і кредиту, історії економічної думки та здійснює керівництво кафедрою державних фінансів Рейнського університету в місті Бонн.

Й. Шумпетер ніколи не пов'язував себе з жодною науковою школою економічної теорії, проте він значно розширив межі економічних досліджень. З початку дослідження економічних проблем Шумпетер проявляв неослабну зацікавленість працями

представників Лозанської математичної школи, зокрема, її засновника Леона Вальраса. Інтерес до використання математичних методів в економічних дослідженнях носив у Шумпетера всебічний і фундаментальний характер. У період керівництва кафедрою державних фінансів Рейнського університету він разом з Рагнарсом Фрішем, Ірвінгом Фішером, Фрідріхом Дівізіа та Людвігом фон Борткевичем засновує міжнародне Економетричне товариство і журнал «Економетрика». Окремі результати досліджень у цьому напрямку представлено у його праці «Бізнес-цикли: теоретичний, історичний та статистичний аналіз капіталістичного процесу». В той же час вчений перебував під впливом ідей надзвичайно впливової в німецькомовному середовищі історичної школи, одним із ключових елементів методології якої були статистичні дослідження.

У 1927–1928 рр. і в 1930 р. Шумпетер декілька місяців викладав у Гарвардському університеті (США). У 1932 р. внаслідок посилення в Німеччині нацистського впливу він остаточно переїжджає до США, де до кінця життя працює професором Гарвардського університету в м. Кембридж (штат Массачусетс) і викладає курси економічної теорії та історії, теорії економічних коливань, порівняльного аналізу соціальних систем. Його учнями були такі непересічні особистості як майбутній Нобелівський лауреат П. Самуельсон і автор моделі «ламаної кривої попиту» Пол Суїзі, який багато в чому наслідував не лише методологічні підходи, а й поведінкові манери Шумпетера.

В 1937 р. Шумпетер одружується з Елізабет Фірускі і цей шлюб був справді щасливим. Дружина за фахом була економістом, мала опубліковані праці з економічної історії і тому добре розуміла творчі прагнення чоловіка і підтримувала його в наукових пошуках. По його смерті саме вона видаватиме його наукову спадщину.

В 1942 р. Шумпетер публікує своє дослідження економічних закономірностей кон'юнктурних коливань на прикладі Великої депресії «Бізнес цикли: теоретичний, історичний та статистичний аналіз капіталістичного процесу».

У 1940–1941 рр. Шумпетер займає посаду президента Економетричного товариства. Тут, мабуть, варто окремо окреслити специфіку зацікавленості Шумпетера використанням математичних методів в економічних дослідженнях, яка охоплювала такі два основні напрямки: популяризація використання математич-

них методів в економічних дослідженнях і доповнення результатів їхнього використання дослідженням тих аспектів, що не дають можливостей чіткої формалізації.

На основі зацікавлення міждисциплінарними проблемами суспільних наук, Шумпетер у процесі дослідження саме соціально-економічних процесів об'єктивно не міг оминати «неекономічні критерії», тобто вплив позаекономічних чинників на економічну динаміку. Яскравим прикладом даного підходу є одна з трьох ключових фундаментальних праць Шумпетера, які принесли йому світове визнання, «Капіталізм, соціалізм і демократія» (1942). Зважаючи на представлені в даній праці глибокі та масштабні дослідження соціальних процесів, багато вчених, не без підстав, вважають Шумпетера одним з батьків окремої наукової галузі, яку ми нині називаємо соціологією. «Капіталізм, соціалізм і демократія» представляє дослідження широкого спектру економічних, соціальних, політичних, культурологічних аспектів функціонування різних суспільних формацій в контексті наслідків Великої депресії 30-х років ХХ ст. Книга, яка, за словами автора, стала «результатом майже 40 років міркувань», була опублікована під час війни і мала значний успіх у багатьох країнах. Твір Й. Шумпетера багатогранний: від критики теорії загальної рівноваги та визначення місця нововведень в економічних коливаннях до дослідження ролі інституційних факторів та значення підприємницької діяльності в економіці. Досить цікавим є яскраво виражене в цій праці двоїсте ставлення Шумпетера до соціалістичної економіки як до потенційно ефективної, але такої, що не завжди в змозі реалізувати цю ефективність через послаблення стимулів до інноваційної діяльності, ризиків, що виявляються в умовах економічної і політичної несвободи, та державного тиску. Відношення Шумпетера до капіталізму теж не є однозначним, він визнає, що намагався довести положення про те, що немає економічних причин, які перешкоджають капіталізму перейти на новий етап [16]. Капіталізму, на думку вченого, може загрозувати тільки самознищення від власних досягнень соціально-економічного прогресу. Проте капіталістичний процес не тільки руйнує власну інституційну структуру, а й створює умови для народження іншої. Поняття «творчого руйнування», вперше використане німецьким економістом Вернером Зомбартом в книзі «Війна і капіталізм» (1913) і популяризоване Шумпетером у книзі «Капіталізм, соціалізм і демократія», використовувалося для позначення процесу

індустріальної мутації, яка безперервно реконструює економічну структуру зсередини, руйнуючи стару структуру і створюючи нову [16]. Думка про те, що внаслідок еволюції капіталізм зламає інституції капіталістичного суспільства, або переросте їх, є справжнім науковим передбаченням. Подібність економічних і соціологічних підходів у дослідженнях Шумпетера зближує його погляди з американською інституційною традицією Веблена і Мітчелла.

У 1949 р. Шумпетера першим з іноземних економістів обирають президентом Американської економічної асоціації.

Останні роки життя Шумпетер присвятив узагальненню та систематизації закономірностей розвитку економічної науки. Її історію він розглядав як процес розвитку аналітичного апарату і методів наукового аналізу економічних явищ. Після першої праці 1914 р. фундаментальним внеском у дослідження даної проблеми стала праця «Десять великих економістів: від Маркса до Кейнса» (1951 р). Зміст книги складають 10 глав з викладенням біографічних відомостей та аналізом основних праць найбільших, на думку автора, економістів. Перелік цих вчених дає досить цінну поживу для формування уявлень про наукові інтереси та методологічні особливості наукового методу Шумпетера як непересічного вченого:

- К. Маркс як один із найяскравіших дослідників на стику економічних та соціальних наук;
- улюблений наставник Шумпетера Ойген фон Бем-Баверк та його учитель К. Менгер;
- улюблений вчений Шумпетера засновник Лозанської школи Л. Вальрас та його учень В. Парето;
- лідер Кембриджської школи та неокласичного напрямку А. Маршалл і американські неокласики Ф. Тауссіг та І. Фішер;
- засновник кон'юнктурно-статистичного інституціоналізму У.К. Мітчелл;
- і, нарешті, сам Дж.М. Кейнс, в творчості якого Шумпетер цінував перш за все обґрунтування змін в ролі держави.

Як доповнення в книзі також опубліковані нариси вченого ще про трьох економістів: представника австрійської школи та Віденського університету Фрідріха фон Візера і представників історико-статистичної школи Г.Ф. Кнаппа і Л. фон Борткевича.

Остання фундаментальна праця Шумпетера «Історія економічного аналізу», хоча вона, на жаль, і не була завершена, в ХХ ст., особливо в другій його половині, фактично поклала поча-

ток відповідних досліджень в багатьох країнах світу (Е. Жамс – у Франції, Р. Хейлбронер та Б. Селігмен – у США, Такаші Негіші – у Японії, М. Блауг – у США та Великобританії). Ця праця була опублікована вже після смерті автора його дружиною Елізабет Боді Шумпетер за сприяння лауреата Нобелівської премії Василя Леонтьєва.

Досить успішна та бурхлива творча біографія, яка свідчить про непересічність особистості Шумпетера, в цілому значною мірою відповідає його характеристиці підприємця, який, на думку вченого, є новатором, першопрохідником, успіх якого є результатом сплыву волі і проникливості, і який зникне в ту хвилину, коли інші капіталісти «розкусять» секрет першопрохідника. Новатор – той, хто поєднує звичні фактори виробництва раніше невідомим способом. Він анітрохи не схожий на «нормального» бізнесмена, що слідує прийнятним правилам, він порушує усталене протягом тривалого часу економічне життя.

Для кращого тлумачення дане Шумпетером наукове визначення нестандартної поведінки підприємця можна описати трьома відомими цитатами з інших літературних (неекономічних) джерел:

- белетристика: «- Холмс! Чому я, дивлячись на ті ж самі, що й Ви, речі, не можу робити, таких висновків, як Ви? – Тому, Ватсон, що ви – бачите, а я – помічаю» [1].
- філософія: «Ми не фантазуємо – ми розраховуємо, але перш ніж розрахувати, ми фантазували» [11].
- документалістика: «Майбутнє належить мрійникам» [8].

Таким чином, успішний підприємець являє собою нерозривне поєднання дикої, непрогнозованої, бурхливої фантазії і чіткого прагматичного розрахунку – це той, про якого завтра всі будуть розказувати, як він учора зробив те, що інші почали робити лише сьогодні, а сьогодні – він робить те, що інші робитимуть після-завтра.

Шумпетер говорив, що, як правило, інноваціями займалися лише найвидатніші учасники ринку, і якщо шанс стати лідером випадає нечасто і це важка ноша, то бути послідовником майже нічого не коштує. Отже, когорта лідерів являє собою окремих суспільний прошарок. Досліджуючи сутність підприємництва, Шумпетер у різних працях розглядає її у різних аспектах: у «Теорії економічного розвитку» вчений досліджує природу підприємця як ініціатора «творчого руйнування»; у праці «Капіталізм. Соці-

лізм. Демократія» аналізує місце підприємця в соціальній структурі суспільства як соціально-класову проблему, вказуючи, що саме підприємцям по праву належить місце на вершині суспільних відносин.

У новітній економічній історії світу ми можемо назвати цілий ряд таких особистостей, які, стартувавши з нуля, у важкій конкурентній боротьбі зуміли успішно потіснити на ринку крупні корпорації і шляхом поступового, але швидкого розвитку, створити свої:

- звичайні комівояжери Марсель Бік та Едуард Буффар, які страждали від проблеми забудькуватості, у конкурентному протистоянні проти виробників повсякденних товарів в 1940-х роках запропонували на ринку відомі одноразові товари фірми «Віс», які можна губити кожного дня;
- Фредерік У. Сміт, реалізуючи описані у студентській курсовій роботі, що отримала низьку оцінку, ідеї у конкурентному протистоянні проти поштових монополістів UPS і APS в 1960–1970-і роки заснував загально-американську службу термінової доставки пошти «Federal Express»;
- студенти Стів Джобс і Стів Возняк у конкурентному протистоянні проти корпорації RCA, яка у 1976 р. прийняла стратегічне рішення про закриття як неперспективного проекту розробки персонального комп'ютера, стали фундаторами всесвітньовідомої корпорації «Apple»;
- студенти Ларрі Пейдж і Сергій Брін, прагнучи додатково заробити на успішно виконаному університетському завданні, у конкурентному протистоянні проти корпорації YAHOO, яка відмовилася купити їхню програму, в 1998 р. заснували «Google».

І хоча підприємці-лідери можуть тіснити один одного, дух лідерства вічний. «Верхні прошарки суспільства, – писав Шумпетер, – дійсно нагадують готелі: вони завжди заповнені, але постояльці щоразу змінюються» [16, с. 156]. Прикладами катастрофічних втрат ринкових позицій внаслідок таких ротацій в останні десятиліття стали: мобільні телефони Nokia, копіювальні апарати Xerox, операційна система Windows Microsoft, телевізори Sony.

Таким чином, в уявленні Шумпетера історія по суті є розповіддю про вплив еліт – малочисельних груп надзвичайно обдарованих людей – на інертні маси. При цьому, шумпетерівські обрані стають такими в силу своїх особистих якостей, а не похо-

дження чи статку. В цьому погляди Шумпетера фактично цілком збігаються з пасіонарною теорією етногенезу Л.М. Гумільова [4].

Підприємець-новатор як одна з ключових фігур методології Шумпетера став також зразком повсякденної поведінки та історії життя самого вченого. Учень неокласичної австрійської школи маржиналізму, якого різні вчені зараховують до пізньої неокласики, інституціоналізму, неоконсерватизму або неолібералізму викладав цілий ряд курсів економічного характеру в університетах міст Чернівці і Грац, в Японії, в Рейнському університеті Німеччини, в Колумбійському та Гарвардському університетах США, а також мав досвід практичної роботи в Міжнародному суді в Каїрі, в соціалістичному уряді Австрії після Першої світової війни та в керівництві приватним банком.

Творча біографія Шумпетера була наповнена різноманітною практичною діяльністю, інколи, в певній мірі, суперечливою його особистим поглядам, інколи – не зовсім вдалою. Переживання внаслідок фіаско в практичній діяльності (хоч і не з його вини), а також внаслідок смерті при пологах першої дружини та інші особисті драми не зломали дослідницький дух вченого, а стали каталізатором його наукового пошуку і розквіту творчого потенціалу.

Цікаво, що, незважаючи на блага студентів і колег, Шумпетер ніколи не читав лекцій про власні теорії, можливою причиною чого було, мабуть, відчуття недосконалості власних формулювань, зокрема, явний дефіцит формалізації всупереч стійкому зацікавленню математичними методами. Часто зазначав, що з трьох його бажань – стати великим економістом, коханцем і вершиком – збулися лише два [14, с. 375]. Яке саме не збулося – залишається загадкою. Адже, насправді невідомо навіть, чи він вважав сам себе видатним економістом.

Феномен Й. Шумпетера, який в цілому можна описати як збагачення світової економічної науки на основі найважливіших елементів творчого осмислення спадщини німецькомовних наукових шкіл та реальної економічної дійсності країн, в яких минуло життя вченого, а також узагальнення динаміки наукового осмислення та цивілізаційних закономірностей економічного розвитку в цілому до сьогодні посідає особливе місце в історії економічної науки і залишається об'єктом наукових дискусій серед економістів (неокласиків, кейнсіанців, неолібералів, неоінституціоналістів, неомарксистів) та істориків, математиків і соціологів. Саме тому виникають такі труднощі стосовно ідентифікації приналежності

наукового здобутку Шумпетера до певної школи чи напрямку економічної науки, та й навіть до певної науки взагалі. Будь які точки зору про належність чи неналежність Шумпетера до певної наукової течії, чи до певних шкіл або напрямів економічної теорії відповідно до певних його ідей чи поглядів «статичні, тобто відображають реальність на певний момент часу, без врахування як попереднього, так і наступного розвитку і еволюції поглядів ученого» [5, с. 17]. В цілому мабуть найбільш влучною буде його характеристика як найбільшого гетеродокса серед ортодоксів» [12, с. 33].

Можна стверджувати, що саме Шумпетер підготував морально-психологічний і теоретико-методологічний ґрунт до появи школи неокласичного синтезу, якій вдалося об'єднати погляди неокласиків та кейнсіанства, представивши кейнсіанську модель як крайній варіант прояву класичної моделі за край несприятливих умов в короткотривалому періоді. У розпал Великої депресії Шумпетер, читаючи лекції з економіки в Гарвардському університеті, увійшов в аудиторію, скинув свій плащ європейського покроя і з виразним віденським акцентом оголосив здивованій публіці: «Чентльмени, ви турбуєтеся з приводу депресії. Вона не варто того. Депресія – це корисний холодний душ для капіталізму» [14, с. 374]. І не випадково, мабуть, саме один з учнів Шумпетера Пол Самуельсон став лідером школи неокласичного синтезу. Самого ж Шумпетера часто називають засновником еволюційної економічної теорії [15].

Американський економіст Г. Хаберлер [18], який часто спілкувався з Й. Шумпетером, зазначав, що і як людина, і як дослідник він був громадянином світу і ніколи не любив ототожнювати себе з будь-якою національністю, групою чи школою, не був ні реформатором, ні фанатичним прихильником капіталізму, планування чи будь-якого іншого «ізму», він був насамперед дослідником та інтелектуалом.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Предметом подальших досліджень наукової творчості Шумпетера має стати більш ретельний аналіз змісту першодруків наукових праць вченого, в першу чергу, його рецензій на праці інших провідних вчених того часу, в тому числі, представників австрійської школи (наприклад, його вчителя О. Бем-Баверка) та колег по викладанню економічних дисциплін в Чернівецькому

університеті (наприклад, К. Короаме), а також документів, які відображають різноманітні аспекти організації викладацької роботи.

Але при цьому однозначно варто пам'ятати слова видатного вченого Джона Мейнарда Кейнса, який має дуже багато спільного із Шумпетером (рік народження, манера поведінки і спілкування, неоднозначна оцінка економічної системи капіталізму), але який при цьому був одним із ключових ідеологічних опонентів Шумпетера: «Проблема полягає не в нових ідеях, а в нашій неспроможності позбутися старих ідей, які міцно засіли в кожному закутку нашої свідомості» [7, с. 30]. Але питання про те, наскільки все таки це проблема все ж залишається відкритим, так як відкрите діалектичне протистояння старого з новим як в теоретичній, так і в практичній сферах робить нові комбінації більш життєздатними, більш орієнтованими на більш якісне задоволення наших потреб.

1. Дойл А.К. Оповідання про Шерлока Холмса / перекл. О. Павлюк, О. Юдін. Харків: Фоліо, 2016. 192 с.
2. Бажал Ю.М. Шумпетерівська парадигма «Статики» і «Динаміки» економічної системи та її практичне значення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2013. Вип. 145. С. 5–8. doi: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2013/145-4/1>.
3. Блауг М. Шумпетер Й.А. *100 великих економістів до Кейнса*. Санкт-Петербург: Економікус, 2008. С. 332–335.
4. Гумилев Л.Н. *Етногенез и биосфера Земли* / под ред. доктора геогр. наук. профессора В.С. Жекулина. 2-е изд. испр. и доп. Ленинград: Изд-во ЛГУ. 1989. 496 с.
5. Злупко С.М. Вплив наукових досліджень М.І. Туган-Барановського на формування і розвиток економічних поглядів Й.А. Шумпетера. *Творча спадщина Йозефа А Шумпетера та трансформація сучасної економіки України*: матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці, 2003. 156 с.
6. Келлі К. Невідворотне. 12 технологій, що формують наше майбутнє / перекл. Н. Валецька. Київ: Наш Формат, 2018. 364 с.
7. Кейнс Д.М. *Общая теория занятости, процента и денег*. Избранное. Москва: Эксмо, 2007. 181 с.
8. Ким У. Джунг. *Этот великий мир бизнеса*. Москва: Русслит, 1992. 160 с.
9. Леоненко П.М. «Парадокси особистості Й.А. Шумпетера» та парадокси його наукової творчості. *Наукова спадщина Йозефа Алоїза Шумпетера і сучасність: погляд із минулого в майбутнє*: матеріали III Міжнародної Шумпетерівської конференції (Чернівці, 21-22 жовтня 2016 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2016. С. 16–20.

10. Селигмен Б. Йозеф А. Шумпетер и его новатор. *Основные течения современной экономической мысли*. Москва: Прогресс, 1968. 600 с.
11. Фридрих Ницше. *Воля к власти. Посмертные афоризмы*. Минск: Попурри, 1998. 379 с.
12. Фрімен К. Як час спливає. Від епохи промислових революцій до інформаційної революції. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 500 с.
13. Хайек Ф.А. Глава 5. Джозеф Шумпетер (1883-1950). *Методологический индивидуализм. Судьбы либерализма в XX веке*. Москва: ИРИСЭН, 2009. 337 с.
14. Хейлбронер Р.Л. Противоречия Иозефа Шумпетера. *Философы от мира сего. великие экономические мыслители: их жизнь, эпоха и идеи* / пер. с англ. И. Файбисовича. Москва: Астрель, Corpus. 2011. С. 370–400.
15. Чухно А.А. Шумпетер – засновник еволюційної економічної теорії. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2011. Вип. 579–580. С. 3–10.
16. Шумпетер Й. *Капитализм, социализм и демократия*: пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. Москва: Экономика, 1995. 540 с.
17. Шумпетер Й. *Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу* / пер. з англ. В. Старка. Київ: ВД «Києво-могилянська академія», 2011. 242 с.
18. Haberler G. Joseph Alois Schumpeter. *Quarterly Journal of Economics*. 1950. August. P. 333–384. doi: <https://doi.org/10.2307/1884555>.
19. Heertje A. Stolper and Schumpeter. *Journal of Evolutionary Economics*. 1996. № 6. P. 339–345. doi: <https://doi.org/10.1007/BF01202274>.
20. Schneider E. Joseph A. Schumpeter – Leben und Werk eines grossen Sozialökonomien. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1970. 93 p.

References

1. Doyle, A.C. (2016). *The Sherlock Holmes Stories*. Kyiv: Folio [in Ukrainian].
2. Bazhal, Y.M. (2013). Schumpeter's paradigm of "Statics" and "Dynamics" of the economic system and its practical significance. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics*, 145, 5-8. doi: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2013/145-4/1> [in Ukrainian].
3. Blaug, M. (2008), Schumpeter, Joseph A. In: *100 great economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past* (pp. 332-335). Sankt-Petrburg: Ekonomikus [in Russian].
4. Gumilev, L.N. (1989). *Ethnogenesis and the Earth's biosphere*. Leningrad: Izd-vo LGU [in Russian].
5. Zlupko, S.M. (2003). The influence of scientific research of M.I. Tugan-Baranovsky on the formation and development of economic views of J.A. Schumpeter. *Proceedings of the XIV International Scientific-Practical Conference. Creative heritage of Joseph A. Schumpeter and the transformation of the modern economy of Ukraine*. Chernivtsi [in Ukrainian].

6. Kelly, K. (2011). *The Inevitable: Understanding the 12 Technological Forces That Will Shape Our Future*. Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
7. Keynes, J.M. (2007). *General theory of employment, interest and money. Selected works*. Moscow: Exmo [in Russian].
8. Kim, W.J. (1992). *This is the great world of business*. Moscow: Russlit [in Russian].
9. Leonenko, P.M. (2016). "Paradoxes of J.A. Schumpeter's personality" and paradoxes of his scientific creativity. *Proceedings of the III International Schumpeter Conference: Naukova spadshchyna Yozefa Aloiza Shumpetera i suchasnist: pohliad iz mynuloho v maibutnie* (pp. 16-20). Chernivtsi [in Ukrainian].
10. Seligmen, B. (1968). Joseph A. Schumpeter and his innovator. In: *The main currents of modern economic thought*. Moscow: Progress [in Russian].
11. Nietzsche, Fr. (1998). *The will to power. Posthumous aphorisms*. Minsk: Popourri [in Russian].
12. Freeman, K. (2008). *As time goes by. From the era of industrial revolutions to the information revolution*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
13. Hayek, F.A. (2009). Chapter 5. Joseph Schumpeter (1883-1950). *Methodological individualism*. In: *Fates of liberalism in the XX century*. Moscow: IRISEN [in Russian].
14. Heilbroner, R.L. (2011). Contradictions of Joseph Schumpeter. In: *Philosophers of this world. great economic thinkers: their life, era and ideas* (pp. 370-400). Moscow: Astrel, Corpus [in Russian].
15. Chukhno, A.A. (2011). Schumpeter - the founder of evolutionary economic theory. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Economics*, 579-580, 3-10 [in Ukrainian].
16. Schumpeter, J. (1995). *Capitalism, socialism and democracy*. Moscow: Ekonomika [in Russian].
17. Schumpeter, J. (2011). *Theory of economic development: Research of profits, capital, credit, interest and economic cycle*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
18. Haberler, G. (1950). Joseph Alois Schumpeter. *Quarterly Journal of Economics*, August, 333-384. doi: <https://doi.org/10.2307/1884555>.
19. Heertje, A. (1996). Stolper and Schumpeter. *Journal of Evolutionary Economics*, 6, 339-345. doi: <https://doi.org/10.1007/BF01202274>.
20. Schneider, E. (1970). *Joseph A. Schumpeter - Life and work of a large social economy*. Tübingen: J.C.B. Mohr [in German].

Стаття надійшла до редакції 29 травня 2020 р.